

Ehl-i Hadîsin Fıkıh Esaslarının Yeniden Tetkîki

Scott C. LUCAS*

Çev. Hatice Nur DALKILIÇ**

Yakın zamana kadar,** en modern akademisyenlerin bile ‘gelenekçi’ dediği *hadîs* âlimleri, Batı’nın İslâm hukuku çalışmalarında hareketsiz ilgi uyandırdı. Onlar tipik olarak dört kalıcı Sünnî hukuk okulunun temelini atan müçtehitlerin küçük grubu olan akılcı ‘ehl-i rey’ için kıyas edilen örnek olarak ortaya çıkmaktadır.¹ Erken dönem İslâm hukukunda hadisçilerin rolünü büyütmememiz gerekirken, erken dönem İslâm hukuk tarihini daha iyi anlayabilirsek, hadisçiler hakkında yayılan iddiaların bazılarını düzeltmemiz gerekir.

“Where are the Legal *Hadîth*? A Study of the *Musannaf* of Ibn Abî Shayba,²” adlı çalışmaya dayanan bu makale, Joseph Schacht’ın etkili *traditionist* paradigmasının hem doğru fikirlerini hem hatalarını tespit etmektedir. Aynı zamanda bu makale, Schacht’ın varsayımlarını İbn Ebî Şeybe’nin (v. 235/849)

* Associate Professor, School of Middle Eastern and North African Studies, University of Arizona, USA.

** Araştırma Görevlisi, Nevşehir Hacı Bektaş-ı Veli Üniversitesi, haticenur.1411@gmail.com

*** Bu makalenin ilk hâli, Harvard Law School’un Islamic Legal Studies Programının ev sahipliğinde 5 Nisan 2008’de gerçekleştirilen Joseph Schacht Revisited Workshop’ta sunulmuştur. Bu etkinlikte bana eşlik eden Ahmed El Shamsy ve Peri Bearman’a şükranlarımı sunuyorum. [Çeviriye esas olan bu makale “Principles of Traditionist Jurisprudence Reconsidered” adıyla *The Muslim World*’de 2010’da yayımlanmıştır (çev.).]

¹ Bu makalede Şii hadisçilere değinilmeyecektir, bu konudaki son çalışmalar için bk. Robert Gleave, “Between *Hadîth* and *Fiqh*: The ‘canonical’ Imâmî collections of *akhbâr*,” *Islamic Law and Society*, 8/3 (2001): 352-82; Andrew J. Newman, *The Formative Period of Twelver Shiism: hadîth as discourse between Qum and Baghdad* (Richmond: Curzon, 2000); Ron P. Buckley, “On the Origins of Shî’î hadîth,” *The Muslim World*, 88:2 (1998), 165-84.

² Scott Lucas, “Where are the Legal *Hadîth*? A Study of the *Musannaf* of Ibn Abî Shayba,” *Islamic Law and Society*, 15:3 (2008): 283-314. [Bu makalenin Türkçe çevirisi için bkz. Scott Lucas, “Ahkâm Hadisleri Nerede? İbn Ebî Şeybe’nin *el-Musannefi* Üzerine Bir Tetkik”, çev. Merve Çınar, *Hadîs Tetkikleri Dergisi*, 2014/1, XII, s. 79-102. (çev.).]

*Musannef*indeki fıkıh bölümlerindeki asıl uygulama ile karşılaştırarak bu paradigmaya yapılan sonraki düzeltmeleri de belirlemektedir. Bu karşılaştırma devamında, *Musannef*'deki tek polemik türü bölüm ve aynı zamanda İbn Ebî Şeybe'nin sanki diğer 20 hukuk kitabından daha çok Schacht'ın 'traditionist' paradigmasına benzeyen bir tutum içinde olduğu *Kitâbu'r-red alâ Ebî Hanîfe* hakkındaki analizleri gelecektir. Bu makale hadisçilerin fıkıhı açığa kavuşturulması ve araştırmacıların onların erken dönem müslüman hukuk tarihi araştırmalarında hadis-âlim geleneğinin dönüm noktası metinlerini düşünmesi gerektiğini ihtiva etmektedir.

Joseph Schacht'ın "Traditionist Paradigması"

Joseph Schacht'ın *Origins of Muhammadan Jurisprudence* adlı kitabındaki en kafa karıştırıcı bölümlerden biri "The Traditionists" başlıklı Bölüm III, 6. Kısım'dır.³ Sadece beş sayfada (ss. 253-7) Schacht, Arapça *ashâbu'l-hadis*, *ehlü'l-hadis* ve *ehlü'l-eser* ifadelerini çevirmek için kullandığı kelime olan hadisçilerin (traditionists) on iki özelliğini tarif etmiştir.⁴ Onun eserine tek alıntı yaptığı hadisçi, ehl-i hadisle bağlantısı sınırlı olan dilci ve edib İbn Kuteybe'dir. O, aynı zamanda III. asır kitaplarında zirveye çıkan hadisçi hareketine dair mülâhazalarda bulunmuş, garip bir şekilde bu bölümde hiç alıntı yapmadığı meşhur Sünnî Kütüb-i sitte'ye kasıtlı olarak işaret etmiştir. [145]****

Bu hadisçiler kimler? 'her ülkede' onların varlığına rağmen (s. 253) Schacht şahısları adlandırmada sessiz kalmıştır. O, İbn Hanbel'i dipnotta eklediği altı kişi ile birlikte bölümün ortasında 'purely traditionist' [sadece hadisçi] olarak belirtmiştir.⁵ Aynı dipnotta meraklı okuyucu için İbn Kuteybe'nin *Ma'ârif*i ve İbnü'n-Nedîm'in *Fihrist*'inde bulunan hadisçilerin listesine atıfta bulunmuştur. Sonuçta Schacht, İbn Kuteybe'nin "herhangi bir uzunlukta olan metinleri bugün rahatlıkla mevcut olan bir hadisçi" (s. 257) olduğunu iddia etmiş, bu ifade önceki paragrafta bahsettiği ve kendi çalışmalarının bir yerinde iktibas ettiği kolayca erişilebilen "III. asrın klasik hadis kitapları" tanımlamasıyla çelişki içindedir.

İbn Kuteybe'nin *Ma'ârif*indeki Schacht'ın tartışmaktan çekindiği hadisçilere biraz daha ışık tutalım. İbn Kuteybe *ashâbu'l-hadis* ile ilgili bölümde

³ Joseph Schacht, *The Origins of Muhammadan Jurisprudence* (Oxford: Clarendon Press, 1975 [1950]), s. 253-7.

⁴ Kişisel olarak hadis âlimi ifadesini tercih ediyorum, fakat bu makalede Joseph Schacht'ın yazdıklarına değindiğimiz için 'hadisçi' kelimesini kullanacağım. 'Traditionist' teriminin eleştirisi için bk. Marshall Hodgson, *The Venture of Islam*, 3 cilt (Chicago: University of Chicago Press, 1974), I, 63-6.

**** Tarafımızdan eklenen sayfa numaraları ve saygı ifadeleri köşeli parantez içinde verilmiştir. (çev.)

⁵ Abdullah b. Dînâr, 'Amr b. Dînâr, Amr b. Şu'ayb, İbn Ebî Zî'b, Süfyân b. 'Uyeyne ve el-Mu'temir b. Süleymân; bk. Schacht, *Origins*, s. 256 (dipnot 6).

toplamda 100 kişinin adını vermiştir, ancak bu sayı önceki bölümde bahsettiği İbn Cüreyc ve İbn İshâk gibi bazı kişileri, *et-tâbiûn ve men ba'dehum* ve onun dokuz *ashâbu'r-rey* arasındaki üç meşhur hadis âlimini el-Evzaî, Süfyân es-Sevrî ve Mâlik'i de eklersek artacaktır.⁶ *Ashâbu'l-hadîs* bölümündeki 100 kişinin 42'sine *mevlâ* denmiş, 10'u kadı, 9'u mezhep taassubuna sahip ve 6'sı zayıf râvi derecesindedir.⁷ Neredeyse tamamı Basra, Kûfe ve Bağdad'da yaşamıştır, ancak Mekke gibi veya Ma'mer b. Râşid'in Yemen'de olması gibi başka yerlerde az yerleşen kişiler de bulunmaktadır. Bu genel bilginin ötesinde, İbn Kuteybe çoğunlukla sükût etmiştir.

İbn Kuteybe'nin listesi en iyi ihtimalle yaklaşık 120-220/738-835 tarihlerinde yaşayan hadisçileri belirlemek için yararlı başlangıç noktasıdır. Bu, İslâm geleneğinde (Kur'an'dan sonra) ilk Arap kitaplarının ortaya çıkmasına şahit olmuş çok önemli bir dönemdir ve bu bölümde Hammâd b. Seleme, Ma'mer b. Râşid, Sa'îd b. 'Arûbe, Vekî' b. el-Cerrâh, İbnü'l-Mübârek, Abdür-rezzâk es-San'ânî gibi ve bunların yanı sıra Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Abdullah el-Humeydî ve Müsedded b. Müserhed gibi *Müsned* müellifleri ile birlikte birçok kişi bu gelişmeye katkıda bulunmuştur. Bu bölümdeki 30'dan fazla kişi İbn Ebî Şeybe'nin asıl hocalarıydı ancak not etmenin önemli olduğu bir şey var ki İbn Ebî Şeybe'nin en sık bahsettiği 15 hocasının 4'ü *el-Ma'ârif*'te yer almamaktadır.⁸ Kısaca İbn Kuteybe'nin listesi, hadisçiler için İbn Sa'd'ın *Kitâbu't-tabakâti'l-kebîr*'i ve İbn Ebî Hâtim'in *el-Cerh ve't-ta'dîl*'i gibi yaygın eserlerinkinden daha kullanışlı alan sunmaktadır, fakat bu listeden onlar hakkında bir şey öğrenmek neredeyse imkânsızdır ve İbn Kuteybe özet olması için birçok önemli râviyi kolayca atlamıştır.

Başvurduğu sınırları çizilmiş hadis kitapları koleksiyonundan elindeki kıstıtlı bilgiye rağmen, Joseph Schacht *Origins*'inde hadisçilerin amel ve fikhını aşağıdaki on iki maddede belirlemiştir (s. 254-5):

⁶ İbn Kuteybe, *Ma'ârif*, thk. Servet Ukkâşe (1960), s. 501-27. Christopher Melchert'in İbn Kuteybe'nin *Ma'ârif*'te el-Evzâî, Mâlik ve es-Sevrî'yi ehl-i rey olarak, ancak sonraki eseri *Te'vilu muhtelifi'l-hadîs*'te ise ehl-i hadis olarak sınıflandırdığı gerçeğine yersiz önem okuduğunu düşünüyorum, bk. "Traditionist-Jurists and the Framing of Islamic Law," *Islamic Law and Society*, 8, no. 3 (2001): 383-406, 404. İbn Kuteybe'nin bu üç kişiyi eş zamanlı olarak her iki kategoriye de ait olduğunu kavraması açık değildir, özellikle erken dönem hukuk literatüründe es-Sevrî ve Mâlik'e atfedilen, Şu'be ve İbn Uyeyne'nin dediğinden daha çok rey vardır, ancak hadis edebiyatında es-Sevrî ve Mâlik kanalıyla nakledilen hadisler, Ebû Hanîfe ve Şeybânî'nin naklettiklerinden çok daha fazladır. Dahası, İbn Sa'd (v. 230/845), el-Evzâî, Mâlik ve Süfyân es-Sevrî'yi hafız mutkin hadis âlimleri olarak İbn Kuteybe'den önce kabul etmiştir; atıflar için bk. Scott Lucas, *Constructive Critics, Hadîth Literature, and the Articulation of Sunni Islam* (Leiden: Brill, 2004), Appendix B.

⁷ Zayıf râviler: Ebu'l-Mihzem Yezid b. Süfyân, İbn Lehî'a, Ebû İshâk el-Fezâri, Ali b. Âsım b. Şu'ayb, Ebu'l-Bahterî ve 'Ubeydullah b. Mûsâ. Vâkidî'nin de bu listeye eklenmesi gerekir ve muhtemelen başkaları da eklenebilir.

⁸ Bu dört kişi Abdü'l-A'lâ b. Abdü'l-A'lâ, Cerîr b. Abdülhamîd, Muhammed b. Bekr ve Abdurrahîm b. Süleymân; bk. "Where are the Legal Hadîth," Tablo 1.

1. Merfû haberleri hadisçiler uydurmuşlar ve tedavüle koymuşlardır;
2. Hangi hadislerin sahih otoriteye sahip olduğuna onlar karar vermişdir;
3. Onlar *mürsel* veya *munkatî* hadislerin sahih olarak düşünmezler;⁹
4. Haber-i vâhid'i kabul etmişlerdir;
5. Bazı hadisleri "hadisin kendinden kaynaklanan bir sebepten" dolayı reddetmişlerdir;
6. Yüzeysel akıl yürütme ile meşgul olmuşlardır;[146]
7. Mevkuf haberleri "mütâbî malzeme" olarak kullanmışlardır;
8. Rey karşıtı haberleri tâbiinin ağzından tedavüle koymuşlardır;
9. Onlar, sahâbe ve diğer Müslümanların Hz. Peygamber'in farklı karar aldığını öğrenince kararlarını gözden geçireceklerine dair ifadeler uydurdular;
10. Hadisçiler, kadim Medine okuluna Ali'nin otoritesi hakkındaki haberlerle meydan okuyan Iraklılara muhalif oldukları gibi kadim Medine okuluna muhalefetin bir parçası hâline gelmeye başladılar;
11. Onlar ısrarla [Hz.] Peygamber'e başvurdular.
12. "Hukuki içerikli malzemeyi ahlâkî hususlara tâbî kılmaya" çalıştılar.

Schacht bu hususları desteklemede zayıf kanıt ileri sürmesine rağmen, hadisçilerin haberleri değerlendirmekle meşgul oldukları (2.) ve *âhâd haber* diye bilinen hadisleri kabul ettiklerini (4.) söylemesinde kesinlikle haklıdır. O ayrıca 5, 6, 8, 9 ve 12. maddelerde muhtemelen haklıdır. Eğer İbn Kuteybe'nin 100 hadisçiyi Schacht'ın tarif ettiği gibi kabul edersek, onlar ilim hâlkaları ve mükâtebe vasıtasıyla hadisleritedavüle koysalar bile, o zaman bizim mevzu vb. hadisleri onların uydurduğunu (1.) kanıtlamak için daha çok delile ihtiyacımızın olduğunu düşünüyorum. Schacht, birçok hadis âliminin mürsel veya munkatî hadisleri kullanması önemli olmasına rağmen tamamen sahih olarak görmedikleri (3.) noktasında da haklıdır. Esasen onun otoritesi, "Risâletü ilâ ehl-i Mekke"de onların kullanımını Süfyân es-Sevrî, Mâlik ve Evzâî'nin amelîne dayanarak savunan Ebû Dâvûd es-Sicistânî'nin (v. 275/889) otoritesinden az değildir.¹⁰

Schacht'ın başlıca üç hatası, hadisçilerin Medine ekolüne muhalif olmaya başlamaları (10.) ve daha önemlisi onların mevkuf hadisleri mütâbî malzeme olarak kullanmaları (7.) ve ısrarla [Hz.] Peygamber'e başvurmalarına dair varsayımlarıydı. (11.) Kadim okulların Schacht tarafından ima edildiği gibi hiç var olmadığını ve 10. maddede tartışılan hususlar noktasında Wael Hallaq'la aynı fikirdeyim.¹¹ İlginçtir ki Hallaq, Schacht'ın "henüz özellikle merfû

⁹ Bunlar, isnadında kopukluk olan rivayetlerdir.

¹⁰ Ebû Dâvûd, "Risâletü Ebî Dâvûd ilâ ehl-i Mekke fi vasfi sünenih", Abdülfettâh Ebû Gude'nin (thk. *Selasü resâil fi ilmi mustalahi'l-hadis* içinde (Halep, Mektebü'l-Matbaati'l-İslâmiyye, 1997). Ebû Dâvûd *Sünen*'indeki 4800 hadisin 600'ünün mürsel olduğunu tasdik etmektedir, s. 54.

¹¹ Wael Hallaq, "From Regional to Personal Schools of Law? A Reevaluation," *Islamic Law*

hadislere güven konusunda ısrar edecekleri noktaya erişmemiş” kimseler için “proto-traditionalists.” [ilk-hadisçiler] kategorisini oluşturarak suyu bulan-dırmasına rağmen, Schacht’ın hadisçilerin kendi fıkhını merfû hadislere göre esas aldıkları çıkarımını kabul etmiş görünmektedir.¹² Christopher Melchert, Schacht’ın hadis âlimlerinin “peygambere ısrarla başvurmaları” iddiasını doğrulamaktadır, çünkü Melchert onların mevkuf ve maktu hadislerden sürekli iktibasta bulduklarını gözlemlemiştir, fakat o aynı zamanda hadisçilerin “tamamen Kur’an otoritesi destekçileri”¹³ olduğunu ve ileride göreceğimiz gibi onların kısmen doğru olan “eğer merfû hadis yoksa mevkuf ve sonraki hadislere” güvenebileceklerini de belirtmiştir.¹⁴ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe’nin hacimli *Musannef*inin üç kitabının son yayınlanan analizlerine dayanarak 2./8. asrın sonu ile 3./9. asrın başındaki hadisçilerin elinde ahkâm konusunda nispeten az merfû hadisin olduğu ve bu hadislerin sahabe ve tâbiünün fikhî görüşlerine baskın itimadında birleştiği ancak etbâu’t-tâbiîn fakihlerinin otoritesine bölündüğü anlaşılmaktadır Şimdi Hammad el-Cum’a ve Muhammed el-Lahîdân (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd) tarafından yakın zamanda tahkiki gerçekleştirilen bu çok önemli çalışmaya dönelim. [147]

Musannef ve İbn Ebî Şeybe’nin Fıkhı

İbn Ebî Şeybe’nin *Musannefi* yaklaşık 200/815 yılında tedavülde olan, nakledilen İslâmî bilginin geniş külliyatını Kûfe bakış açısıyla kaydeden Endülüs kitabıdır.¹⁵ 39 kitaptan 22’si hüküm konularına tahsis edilmiştir (Tablo 1). Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Hatîb el-Bağdâdî’ye göre 156/773 senesinde doğan, Fars bölgesinin kadısının oğlu ve aynı zamanda Vâsit kadısının torunuydu.¹⁶ Onun hadisleri Tirmizî’nin *Câmi’i* hariç “altı Sünnî kitabın” tamamında ve büyük oranda Müslim’in *Sahîh*’i ve İbn Mâce’nin *Sünen*’inde nakledilmektedir. Onun geniş *Musannef*ine ek olarak, İbn Ebî Şeybe tefsir ve bir kısmı

and Society, 8, no. 1 (2001), 1-26.

¹² Wael Hallaq, *The Origins and Evolution of Islamic Law* (New York: Cambridge, 2005), s. 74.

¹³ Christopher Melchert, *The Formation of the Sunni Schools of Law* (Leiden: Brill, 1997), s. 1.

¹⁴ Christopher Melchert, “Traditionist-jurisprudents and the Framing of Islamic Law,” s. 405. Başka bir deyişle Melchert, Schacht’ın yukarıdaki 7. ilkesini tekrar teyit eder. Bu ilkeler, *Kütüb-ü sütte*’nin musannifleri ve daha sonra Sünen eserlerinin musannifleri gibi bazı hadisçiler için de geçerlidir, fakat onların 3./9. ve 4./10. asırlardaki hadisçilerin çoğuna bunu uygulamaları net değildir. Onlar neredeyse kesin biçimde bu ilkeyi 2./8. asırdaki hadisçilere uygulamazlar.

¹⁵ Bu paragraf büyük oranda Lucas, “Where are the Legal *Hadith*?” s. 287-8’den çıkarılmıştır.

¹⁶ İbn Ebî Şeybe’nin babası Muhammed b. İbrâhîm (v. 182/798) için bk. Hatîb, *Târih*, II, 265-6. Dedesi Ebû Şeybe İbrâhîm b. Osmân (ö.169/785-6 ya da az sonrası) için bk. Hatîb, *Târih*, VII, 21-6; İbn Sa’d, *Kitâbu’t-tabakâti’l-kebir*, thk. Ali Muhammed Ömer, 11 cilt (Kahire: Mektebetü’l-Hanci, 2001), VIII, 506. Hem Hatîb hem İbn Sa’d, Ebû Şeybe’nin zayıf râvi olduğu hakkındaki yaygın ittifakı belirtmişlerdir. İbn Ebî Şeybe babası veya dedesinden *Musannef*’te alıntı yaptığı görülmemektedir.

Musannef'te de yer alan başka birçok târihi ve dîni kitaplar telif etmiştir.¹⁷

İbn Ebî Şeybe'nin *Musannefi* hakkında son çalışmada gösterildiği gibi *Musannef*'te zekât, talak, had cezaları kitaplarındaki haberlerin dörtte üçü erken dönem Müslüman otoritelerinden sadece on dördünün görüşlerini açıklamayı amaçlıyordu.¹⁸ Bu hukuk otoritelerinin yarısından fazlası Mekke ve Medine'de ikamet etmiştir. Onlardan yedisi tâbiûn tabakasındandır ve çoğu 1./7. asrın ortasından itibaren 2./8. asrın başlarına kadar yaşamıştır. *Musannef*'teki üç haberden biri Hasen-i Basrî (v. 110/728), İbrâhîm en-Nehâî (v. 95/714), Amir eş-Şa'bi [148] (v. 103-1110/721-728) veya Atâ b. Ebî Rabâh'tan (v. 114-5/732-3) birinin kabul edilmiş görüşleridir. Sahâbî [Hz.] Ömer ve [Hz.] Ali'den eserin 12%'sinde alıntı yapılmıştır ve her biri neredeyse Abdullah b. Ömer, İbn Mes'ud ve İbn Abbâs'tan iki kat daha fazla görünmektedir. Dört tâbiî -Zührî (v. 124/742), Saîd b. Müseyyeb (v. 94/712-3),¹⁹ Halife Ömer b. Abdülazîz (v. 101/720) ve Hakem b. Uteybe (v. 114-5/732-4)-İbn Ebî Şeybe'nin en üst otoriteleri listesini oluşturmaktadır ve bu kitaplardaki haberlerin 12%'sinde daha kendilerinden iktibasta bulunulmuştur.

Tablo 1. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'indeki Hukuka Dair Başlıklar

Kitâb	Kitap	Bab sayıları
1)Salât	Namaz	881
2)Buyû'	Satışlar	640
3)Hacc	Hac	549
4)Talâk	Boşanma	283
5)Nikâh	Evlilik	276
6)Tahâret	Temizlik	255
7)Diyât	Diyetler	249
8)Cenâiz	Cenaze namazları	201
9)Siyer	Devlet Hukuku Hükümleri	193
10)Hudû	Cezalar	183
11)Zekât	Zekât	155
12)Red 'alâ Ebî Hanîfe	Ebû Hanîfe'ye Red	125
13)Sıyâm	Oruç	122
14)Farâid	Miras	118
15)Eymen, Nuzûr	Yemin ve Adaklar	107
16)Libâs	Elbise	87

¹⁷ İbnü'n-Nedîm İbn Ebî Şeybe'ye üçü *Musannef*'in kitaplarından olan sekiz kitap nispet eder; *Kitâbu'l-fihrist li'l-Nedîm*, thk. Rıza Teceddüd, (Tahran, t.y.), s. 286. Bu kitapların titiz tartışması için bk. *Musannef*, (muhakkikin girişi), I, 72-98.

¹⁸ Bk. "Where are the Legal *Hadith*?" s. 292 (Tablo 1).

¹⁹ Zehebî, İbn Müseyyeb'in ölüm tarihi için 94 senesini tercih etmesine rağmen 89/707-8 ve 105/723-4 aralığını vermiştir; *Tezkiratü'l-huffâz*, I-III, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye 1998), I, 45.

17)Vasâyâ	Vasiyetler	80
18)Et'ime	Yiyecek	49
19)Sayd	Av	49
20)Eşribe	İçecek	47
21)Akika	Yeni doğan için adak	10
22)Akdiye	Hükümler	1

[Hz.] Muhammed, İbn Ebî Şeybe'nin fıkhında beklenmedik rol oynamaktadır. O, *Musannef*teki hukuki haberlerinin sadece %8,7'sinde görülmeye rağmen, en sık iktibasta bulunulan üçüncü otoritedir. O "Kitâbu'z-zekât"taki en önemli otoritedir ve "Kitâbu'l-hudûd"daki en sık iktibasta bulunulan ikinci otoritedir.²⁰ Daha uzun olan "Kitâbu't-talâk"da [Hz.] Peygamber'den 1627 rivayet içinde sadece 54 defa alıntı yapılmıştır (%3.3). Bu veri merfû hadislerin muamelat hükümlerinden daha çok ibadet hükümlerinde en önemli rol oynadığını ve temel sünî hadis kitaplarında daha hacimli olan namaz ve hac kitaplarıyla orantılı bir şekilde tutarlı olduğu bulgusunu öne sürmektedir. Talâk gibi bazı alanlarda merfû hadisin rolü neredeyse yoktur, bu durum Joseph Schacht'ın paradigmatik hadisçi ifadesiyle ters düşen ancak Harald Motzki'nin Abdürrezzâk es-San'ânî'nin (v. 211/816) *Musannef*i hakkındaki deneysel analiziyle uyumlu bir bulgudur.²¹

İbn Ebî Şeybe'nin fıkhının bazı somut örneklerine bakalım.²² Açıklanacağı gibi, İbn Ebî Şeybe'nin temel yöntemi okuyucuya alacağı pozisyonu belirtmeden, herhangi bir konuda peygamber, sabâbe ve tâbiîn görüşlerini birleştirmektir. Haberlerin hepsi muvafakat etmişse, o halde konuda icmân olduğu ve buna bağlı kalınması gerektiği rahatlıkla kabul edilebilir. Faraza olayların büyük oranında, en erken otoriteler belli meselede muvafakat etmişler ve İbn Ebî Şeybe hangi görüşün daha üstün olduğunu belirtmemiştir. Üstelik okuyucunun hangi görüşe tâbi olması gerektiği kendi kararına bırakılmıştır.

Aşağıdaki durumlar, İbn Ebî Şeybe'nin görüşlerinde mutabık olan ilk otoriteleri gösterdiği iki örnektir. Çünkü muhalif görüşlere sahip olanları listeye dâhil etmemiştir:

²⁰ Bk. Lucas, "Where are the Legal *Hadith*?" 293 (Tablo 2).

²¹ Harald Motzki, *The Origins of Islamic Jurisprudence* (İngilizceye çeviren), Marion Holmes Katz (Leiden: Brill, 2002).

²² Birçok meslektaşım İbn Ebî Şeybe'nin fıkhı hakkında çalışmamın uygun olup olmadığını sordular, çünkü onun *Musannef*i hukuk eserinden ziyade sadece nakledilen haberlerin zengin kaynağı olarak okunabilir. İbn Ebî Şeybe'nin kendi yöntemini açıkça tarif etmedeki isteksizliğine rağmen, onun binlerce fıkhî meseleye açık ilgisi ve ana Sünî normatif çoğulculuk prensibini benimsemesi, "fikh" kelimesini bu çalışmamızdaki tartışmada kullanmamız için uygun hale getirdi. Ben kesinlikle onun usûlünü etraflıca çözdüğümü iddia etmiyorum, fakat onun bazı fikh prensiplerini ve konularını ortaya çıkarabileceğimiz kanaatindeyim.

1. İşkence (*imtihân*) bedenî veya ölüm cezasının uygulanabildiği bir suçun itirafını geçersiz kılmaktadır. Şa'bi, Ebû Miclez, Ömer b. Abdülazîz, el-Hakem b. Uteybe,²³ Şureyh,²⁴ Ömer, Zührî ve İbn Ömer²⁵ bu görüştedir.

2. Kadının şahitliği bedenî veya ölüm cezasını uygulanabildiği suçlarda geçersizdir. [Hz.] Peygamber,²⁶ İbrâhîm en-Nehaî, el-Hakem b. 'Uteybe, Şa'bi, Hasen-i Basrî, Dahhâk b. Muzâhim, Hammâd b. Ebî Süleymân, Abdurrahman b. Saîd b. Vehb ve Zührî'ye²⁷ göre böyledir.

Devamındaki iki olay da İbn Ebî Şeybe'nin aynı bölümde çeşitli ihtilafli fikhî konulara verdiği örneklerdir:

1) Nefesi şarap kokan bir adama ne yapılır?²⁸

A) Celde vurulur, Ömer ve İbn Mes'ud'un görüşü budur. [149]

B) Eğer müdmin ise celde vurulur: İbn Zübeyr'in görüşüdür.

C) Had uygulanmaz: Atâ ve Amr b. Dînâr bu görüştedir.

D) Nefesindeki bu kokunun yediği meyveden kaynakladığını iddia ederse celdeden kaçınılır. İbn Zübeyr'in görüşü bu yöndedir.

2) Kadın mürtede verilecek ceza nedir?²⁹

A) İnfaz edilene kadar köle yapın, [Hz.] Ali'nin görüşü;

B) Hapsedin ve İslâm'a dönmeye zorlayın, fakat onu öldürmeyin, İbn Abbâs'ın görüşü;

C) Onu öldürmeyin, Atâ ve İbrâhîm en-Nehaî'nin görüşüdür;³⁰

D) Onu öldürmeyin, ancak İslâm'a dönmeyi reddederse onu Müslümanlara köle yapın, Hasen-i Basrî'nin görüşüdür;³¹

E) Onu öldürmeyin, ama hapsedin, Hasen-i Basrî'nin görüşüdür;³²

F) Tövbe etmesi için ona fırsat verin, tövbe etmezse, onu öldürün, Hasen-i Basrî³³ ve İbrâhîm en-Nehaî'nin görüşüdür;³⁴

G) Eğer cariye irtidad ederse, onu başka dinden birine satın, Ömer b. Ab-

²³ Bu haber sadece Şa'bi ve el-Hakem'in mihneye, geçersiz olduğunu ima ettiği bid'at dediklerini ifade etmektedir. Bu bölümde daha önceki bir haberde Şa'bi açıkça *lâ imtihân fi had* demiştir.

²⁴ Haber lafzen Şureyh'in şu ifadesini ihtiva etmektedir: "zincire vurmak zorlamadır, hapsedmek zorlamadır, tehdit zorlamadır."

²⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 322-323 ([*bâb*] *fi'l-imtihân fi'l-hudûd*).

²⁶ Bu hadisin senedinde Zührî ile [Hz.] Peygamber arasında râvi eksiktir.

²⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 403-404 ([*bâb*] *fi şehâdâti'n-nisâ fi'l-hudûd*). Dikkat edilme-lidir ki İbn Ebî Şeybe, kadının hadler şahitliğinin geçerli olduğuna dair Atâ'nın görüşünü dâhil etmemiştir.

²⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 387-388 ([*bâb*] *fi racül yüced minhu rihu'l-hamr, mâ aleyh?*)

²⁹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 470-472 ([*bâb*] *fi'l-mürtedde, mâ yusnau biha?*).

³⁰ Ubeyde b. Muattib bu görüşü İbrâhîm'den nakletmiştir.

³¹ Eş'as b. Sevvâr bu görüşü Hasen'den nakletmiştir.

³² Ebû Hurra Vâsıl b. Abdurrahmân bu görüşü Hasen'den nakletmiştir.

³³ Hişâm b. Destevâî bu görüşü Hasen'den nakletmiştir.

³⁴ Ebû Ma'ser Ziyâd b. Küleyb bu görüşü İbrâhîm'den nakletmiştir.

dülazîz'in görüşüdür;

H) O öldürülmeli, İbrâhîm en-Nehaî'nin görüşü bu yöndedir.³⁵

Daha nadir olarak İbn Ebî Şeybe zıt görüşleri, hangisinin tercih edildiğine işaret etmeden ayrı bölümlerde vermiştir.

1) Başkasına "Ey Lûtî" diyen hakkında had cezası gerekmez diyenler³⁶

Bu görüşü destekleyenler: Sinân b. Seleme, Tâvûs, Dahhâk b. Müzâhim, Şa'bî, Hasen- Basrî, İbn Sîrîn, Katâde, Ebu'l-Esved, İbrâhîm en-Nehaî.³⁷

2) Başkasına "Ey Lûtî" diyen hakkında had cezası gerekir diyenler³⁸

Bu görüşü destekleyenler: İbrâhîm en-Nehaî,³⁹ Zührî, Hammâd b. Ebî Süleymân, Ömer b. Abdülazîz, İkrime.

İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*indeki Kitâbu'l-hudûd'da yer alan bu örnek farazalar, bizim musannifimizin normal fıkıh metodunun tipik bir örneğidir. Onun topladığı görüşlerin çoğu tâbiîn tabakasının otoritelerine, sonra sahâbenin bir kısmına ve nisbeten nadir durumlarda Hz. Peygamber'in kendisine aittir. Bazen tüm bu otoriteler bir konuda ittifak etmişlerdir. Farazaların çoğunda bununla birlikte İbn Ebî Şeybe'nin görüşü açık değildir, ancak *Musannef*'in yapısı onun geniş yelpazedeki görüşleri düşündüğünü göstermektedir. Önemli nokta şudur ki Schacht' göre İbn Ebî Şeybe'nin muhaddis fıkıhında [Hz.] Peygamber en iyi ihtimalle destekleyen hukuk kaynağı ve çoğunlukla hiç bulunmamasına rağmen, tâbiîn ve sahâbe görüşleri merkezi aşamayı oluşturmaktadır.

Özel Bir Durum: İbn Ebî Şeybe'nin Ebû Hanîfe'yi Reddi

*Musannef*te başlıca merfû hadislere dayanan sadece iki hukuk kitabı yer almaktadır. Bunlardan ilki, "Kitâbu ekdiyeti Resûlillah", çeşitli hukuk konularında 81 merfû hadis ihtiva etmektedir.⁴⁰ Bu makaleyi daha fazla ilgilendiren ise İbn Ebî Şeybe'nin tek polemik kitabı "Bu hadisler Ebû Hanîfe'nin Resûlullah'tan nakledilen hadislere muhalefet ettikleridir" [150] alt başlığı yer alan *Kitâbu'r-red alâ Ebî Hanîfe'*dir.⁴¹ Bu alt başlığa dayanılarak, Ebû Hanîfe'nin çeliştiği peygamber uygulaması gibi görünen 125 haberin hepsinin merfû hadis olarak geldiği sanılabilir ve farazaların büyük çoğunluğu için okuyucu hayal kırıklığına uğramaz. Bununla birlikte İbn Ebî Şeybe 21 farazada (17%) kopuk isnadlı hadislerin yanı sıra mürsel hadisleri de dâhil etmiştir

³⁵ Hammâd b. Ebî Süleymân'ın İbrâhîm'den naklettiği görüş budur.

³⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 332-333 ([bâb] *fi'r-racul yekûl li'r-racul yâ Lûtî men kâle lâ yuhadd*). Ey Lûtî ifadesi lafzen "Ey Sodumlu!" anlamına gelir. Bu durumda had, haram ilişki iftirasından (*kazf*) dolayı 80 celde olabilirdi.

³⁷ Mansûr b. Mu'temir bu görüşü İbrâhîm'den nakletmiştir.

³⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 333-334 ([bâb] *men kâle aleyh el-had izâ kâle lehu yâ Lûtî*).

³⁹ Hammâd b. Ebî Süleymân bu görüşü İbrâhîm'den nakletmiştir.

⁴⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, IX, 483-506.

⁴¹ *Hâza mâ hâlefe bihi Ebû Hanîfe el-eser ellezi câe an resûlillah, el-Musannef*, XIII, 80.

ve daha ilginç o tanıdık yöntemine başvurur ve 49 farazada (39%) merfû hadislerin yanı sıra mevkuf ve maktu haberleri de dâhil eder. Görünen o ki gayr-i mukayyed reyin en üst uygulayıcısına karşı polemik yazısında bile İbn Ebî Şeybe yalnızca merfû hadislerle güvenmede rahat değildi.

İbn Ebî Şeybe'nin Schacht'ın hadisçi paradigmasına benzeyen ve muhalifinin görüşünü merfû hadisler vasıtasıyla çürüttüğü *er-Red 'alâ Ebî Hanîfe'*deki bazı faraziyeleri daha yakından inceleyelim:

1) Ebû Hanîfe Kur'an ile düşman (gayri müslim) topraklarına seyahat etmenin izin verildiğini söylemiştir.⁴² İbn Ebî Şeybe, (IAS) [Ebû Hanîfe'den nakledilen bu görüşü] İbn Ömer'den nakledilen tek merfû hadisle reddetti.⁴³

2) Ebû Hanîfe, evli olmayanların zina etmesinden dolayı sürgün cezası verilmemesini ileri sürmüştür. İbn Ebî Şeybe, Ebû Hanîfe'den nakledilen bu görüşü Ebû Hureyre, Zeyd b. Hâlid, Şibl ve Ubâde b. Sâbit'ten nakledilen sürgün edilmesini destekleyen merfû hadislerle bu iddiayı reddetmiştir.⁴⁴

3) Ebû Hanîfe, olgunlaşmamış meyvelerin satılmasına izin verildiğini söylemiştir. İbn Ebî Şeybe, Ebû Hanîfe'den nakledilen bu görüşü İbn Ömer, Câbir b. Abdullah, Ebû Hureyre, Ebû Said el-Hudrî, İbn Abbas, Enes ve Ebû Umâme'den bu uygulamayı yasaklayan merfû hadis yağmuruyla cevap vermiştir.⁴⁵

4) Ebû Hanîfe, cenaze namazının şehitler için kılınması gerektiği görüşü dedir. İbn Ebî Şeybe, bu görüşe Câbir ve Enes'ten nakledilen Resûlullah'ın Uhud şehitleri için cenaze namazını kılmadığına dair merfû hadisle cevap vermiştir.⁴⁶

Burada merfû hadislerle destekleyici delil olarak kullanılan mevkuf ve maktu haberlerde yer alan üç durum Schacht'ın hadisçi paradigmasına uygun olarak verilecektir:

1) Ebû Hanîfe, köpeklerin satışından kazanç elde etmenin caiz olduğunu söylemiştir. İbn Ebî Şeybe, bu görüşü tâbî İbn Sirîn'in reyinin yanı sıra Hz. Peygamber'in Ebû Mes'ûd,⁴⁷ Ebû Hureyre, Câbir, Ebû Cuheyfe ve İbn

⁴² İbn Ebî Şeybe'nin kullandığı tam formül şöyledir: "It has been reported that Abû Hanîfa said..." (Ebû Hanîfe'den nakledildiğine göre) [Lucas, 'IAS' kısaltmasını kullanmaktadır, tercümede kısaltma kullanılmamıştır.]

⁴³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 36. Ebû Hanîfe'nin görüşü Tahâvî'nin *Muhtasaru't-Tahâvî*'inde kabul edilmiştir, thk. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî (Kahire: Matbaatu Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1370), 292.

⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 99-100. Bu iki hadisin incelemesi için bk. John Burton, *The Collection of the Qur'an* (New York: Cambridge University Press, 1977), 74-76. Ebû Hanîfe'nin görüşünün tasdiki için bk. Tahâvî ve Cessas, *Muhtasaru ihtilâfi'l-ulemâ*, thk. Abdullah Ahmed, 5 cilt, (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996), III, 277-279.

⁴⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 118-120; Tahâvî, *Muhtasaru ihtilâfi'l-ulemâ*, III, 117-118.

⁴⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 177; Tahâvî, *Muhtasaru ihtilâfi'l-ulemâ*, I, 396-398.

⁴⁷ Onun ismi 'Ukbe b. 'Amr el-Ensârî'dir.

Abbâs'tan nakledilen hadisleriyle yasakladığını zikretmiştir.⁴⁸

2) Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf⁴⁹ kuru hurmaların yaş olanlarıyla satışının caiz olduğu görüşündedirler; İbn Ebî Şeybe, bu görüşü İbn Abbâs ve Saïd b. Müseyyeb'in reyleri dışında Sa'd ve İbn Ömer'den nakledilen merfû hadislerle reddetmiştir.⁵⁰

3) Ebû Hanîfe, Benû Hâşim'in fakir kölelerinin zekât olabileceğini söylemiştir. İbn Ebî Şeybe, bu uygulamayı Ebû Hureyre, Ebû Râfi', Ebû Leylâ, Raşid b. Mâlik, Selmân el-Fârisî ve Enes'ten nakledilen merfû hadisler ve [Hz.] Aişe'nin reyî vasıtasıyla reddetmiştir.⁵¹

Ayrıca İbn Ebî Şeybe'nin bu konularda sahih isnadlı hadisler bulunmadığında mürsel hadislerle ve maktu ve mevkuf haberlere itimad ettiği durumlar da tespit ettik:

1) Ebû Hanîfe, efendinin kölesini öldürmesi durumunda kısas uygulanmayacağını söylemiştir; İbn Ebî Şeybe, bu görüşü Hasen-i Basri'den nakledilen tek mürsel hadislerle reddetmiştir.⁵² [151]

2) Ebû Hanîfe, Hz. Peygamber'e iftira atan kişinin öldürülmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. İbn Ebî Şeybe, Şa'bi'den nakledilen mürsel hadisler ve İbn Ömer'in reyî ile bu görüşü reddetmiştir.⁵³

3) Ebû Hanîfe, mezarlıkta mezarlar arasında namaz kılmanın caiz olduğunu söylemiştir; İbn Ebî Şeybe, bu görüşü Hasen-i Basri'den nakledilen mürsel hadis ve Ömer, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Enes, el-'Alâ'nın babası,⁵⁴ Hayseme (b. Abdurrahman b. Ebî Sebre), Hasen el-Uranî ve İbrâhîm en-Nehaî'nin reyleri ile reddetmiştir.⁵⁵

Son olarak *Musannef*teki bölümün alt başlığına rağmen İbn Ebî Şeybe'nin merfû hadislerden daha çok, ağırlıklı olarak maktu ve mevkuf haberlere itibar ettiği durumlar da vardır:

⁴⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 126; Tahâvî, *Muhtasarı ihtilâfi'l-ulemâ*, III, 94-95. Ayrıca bk. Schacht, *Origins of Muhammadan Jurisprudence*, 216.

⁴⁹ Kitapta Ebû Hanîfe'nin yanı sıra Ebû Yûsuf'un da zikredildiği tek konu budur. Yine de Tahâvî'ye göre Ebû Yûsuf, Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşlerini paylaşmamaktadır; Tahâvî, *Muhtasarı ihtilâfi'l-ulemâ*, III, 37.

⁵⁰ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 129.

⁵¹ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 192-194; Tahâvî, *Muhtasarı ihtilâfi'l-ulemâ*, I, 477-478.

⁵² İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 113. Ebû Hanîfe'nin görüşü İbnü'l-Münzir'in *el-İşraf alâ mezhebi'l-ulemâ* adlı eserinde tasdik edilmiştir, thk. Ebû Hammâd Sağır el-Ensârî, 10 cilt, (Ra'su'l-Hayme, UAE: Mektebetü Mekketi's-sekâfe, 2005), VII, 352.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 136-137; Tahâvî, *Muhtasarı ihtilâfi'l-ulemâ*, III, 504-506.

⁵⁴ Burada el-'Alâ b. Abdülkerim'e mi ya da el-Alâ b. el-Müseyyeb er-Râfi'e mi atf yaptığından emin değilim, her ikisi de İbn Fudayl'ın hocaları ile beraber Kûfe'de muasırlardı; İbn Sa'd, *Kitâbu't-tabakâti'l-kebir*, thk. Ali Ömer, 11 cilt, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), VIII, 465. Benim önsözüm ise el-Alâ'nın babasının el-Müseyyeb b. Râfi' el-Esedî olduğudur (a.g.e., VIII, 410-411).

⁵⁵ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 160-161. Tahâvî, Ebû Hanîfe'nin bu ameli 'mekruh' saydığını belirtmiştir. Tahâvî, *Muhtasarı ihtilâfi'l-ulemâ*, I, 302-303.

1) Ebû Hanîfe, şahit ve yeminin mahkemede iki erkek şahidin yerini alamayacağını söylemiştir: İbn Ebî Şeybe, bu görüşü Muhammed el-Bâkir'in mürsel hadisi, İbn Abbâs'tan gelen muttasıl merfû haberle ve Sa'd, Şureyh ve Abdullah b. 'Utbe'nin reyleri ile reddetmiştir.⁵⁶

2) Ebû Hanîfe, üreme için kullanılan atlarda zekât toplanmasına cevaz vermiştir; İbn Ebî Şeybe, bu görüşü Hz. Ali ve Ebû Hureyre'den nakledilen Hz. Peygamber'in 'atlarda zekât yoktur' hadisi ile Hz. Ömer, İbn Abbâs, İbnü'l-Müseyyeb, Ömer b. Abdülaziz ve Mekhûl eş-Şâmî'nin görüşleri ile reddetmiştir.⁵⁷

3) Ebû Hanîfe, vitir namazının tek sayılı rek'atlarla kılınamayacağını söylemiştir; İbn Ebî Şeybe, İbn Ömer tarafından nakledilen merfû hadisin üç versiyonu, Muâviye, İbn Abbâs, Sa'd, 'Atâ, İbn Mes'ûd, Huzeyfe, Ebû Bekr, İbn Sîrîn, Mu'âz, Hasen-i Basrî'nin reyleriyle ve Sa'd ve İbn Mes'ud'un neslinden olan kişileri vitir namazını tek rekâtta kıldıklarını Şa'bî'nin görmesiyle bu görüşü reddetmiştir.⁵⁸

İbn Ebî Şeybe, Ebû Hanîfe'nin reyini reddetmek için Schacht'ın paradigmatik hadisçi görüşüyle sanki uyumlu bir şekilde savunsa da, aşağıdaki noktaları aklımızda tutmamız gerekir. İlk olarak İbn Ebî Şeybe, Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin sünnete açıkça muhalif olduğu yönündeki iddiasından dolayı, kendisini başından beri merfû hadisleri kullanmaya zorlamıştır. İkincisi, İbn Ebî Şeybe, Ebû Hanîfe'nin [Hz.] Muhammed'in sünnetinden gerçekten de farklılaştığı sadece 125 olayı toplamıştır. Üçüncüsü, bu konuların 45'i (36%) temizlik ve namaz; kurban, hac ve zekât gibi 16 diğer ibadetle ilgili konulardı. Dördüncüsü, İbn Ebî Şeybe, sözde Ebû Hanîfe'nin görüşlerinin sünnete muhalif olduğu sadece 2 talak ve 5 nikâh konusunu tespit etmiştir. Had cezaları ve kısas da sadece 11 konuda yer almaktadır. Son olarak yukarıda bahsedildiği gibi İbn Ebî Şeybe destekleyici ve bazen muhalifine karşı delilini kanıtlamak için belirleyici delil olarak sık sık mevkuf ve maktu haberlere başvurmuştur. İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*teki tek polemik kitabında hadisleri ağırlıklı olarak kullanması dikkate değerdir, fakat bu durum bu hadis müsnifinin 4500 konuyu ihtiva eden 20 hukuk kitabında başlıca mevkuf ve maktu haberlere itimad ettiği gerçeğini gizlememelidir.

Sonuç

Bu makalenin esas hedefi, hadisçilerin polemik olmayan ahkam yazılarında başlıca mevkûf ve maktû' haberlere dayandığını yeniden doğrulamıştır. Joseph Schacht'ın [152] hadisçilerin "istikrarlı olarak Peygamber'e atıf yaptı-

⁵⁶ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 147-148; Tahâvî, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, III, 342-343. Ayrıca bk. Schacht, *Origins*, 167-169.

⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 161-163; Tahâvî, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, I, 421; Schacht, *Origins*, s. 199.

⁵⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XIII, 165-167; Tahâvî, *Muhtasaru ihtilâfî'l-ulemâ*, I, 225-226.

ğî” (11.) iddiasının en azından *Kütüb-i sittè*’nin derlemesinden önce büyük ölçüde yanlış olduğu ortaya çıkmaktadır. Aslında yukarıda Schacht’ın iddiasının tam tersine (7.), merfû hadisler İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*’inde bulunan mevkuf ve maktu haberlere yardımcı delil olarak kullanılmıştır. Schacht’ın iddiaları yalnızca İbn Ebî Şeybe’nin Ebû Hanîfe’ye karşı kısa polemik bölümünde geçerlidir ve orada bile İbn Ebî Şeybe birkaç yerde zayıf mürsel rivayetlere itibar etmiştir. Sadece Dârimî (v. 255/869) ve Buhârî’nin (v. 256/870) neslinde görebileceğimiz peygamber-merkezli fıkıh metinlerine doğru bir kayma, yeni tevillerin derin sonuçlarıyla birlikte hadisçilerin ele alabilecekleri ahkâm mevzularının sayısını ciddi anlamda düşürmüştür.⁵⁹ Örneğin İbn Ebî Şeybe’nin talak hakkındaki 283 babı varken, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’indeki “Kitâbu’t-talâk”ta 50 bab bulunmaktadır. Peygamber-merkezli fıkıha kaymadan sonra bile *Risâle ilâ ehl-i Mekke* adlı risâlesinde Ebû Dâvûd’un uyarısı, Süfyân es-Sevrî’nin *Câmi*’ eseri ve mevkuf ve maktu haberlerle dolu başka çalışmaların yanı sıra Buhârî’nin *Sahih*’i ve Tirmizî’nin *Câmi*’inde hâlâ çok sayıda sahâbî ve tâbiî görüşüne rastlıyoruz.

Bu makalede üzerinde durduğum, Joseph Schacht’ın *Origins*’teki Bölüm 6, III. Kısım’daki en önemli iki hatası, Schacht’ın muhaddis fikhını anlamak için büyük ölçüde İbn Kuteybe ve Şâfi’ye dayanması olarak kaydedilebilir. Joseph Lowry, Schacht’ın ikinci kilit Kuteybî kaynağı, 109 konu arasında sadece 38 ahkâm konusu ihtiva eden *Té’vîlu muhtelifi’l-hadis*’e dikkat çekmiştir.⁶⁰ Schacht’ın Buhârî’nin *Sahih*’i ve Tirmizî’nin *Câmi*’i yerine neden bu kaynağı kullandığı kafa karıştırıcıdır; yaklaşık kırk yıl sonra, son zamanlarda basılan Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*lerini Norman Calder’ın nasıl göz ardı edebildiği izah edilemez.⁶¹ İlk dönem İslâm hukuku tarihçilerinin ilk fıkıh kitaplarından öğrenecekleri hâlâ çok şey varken, Yahyâ ve Şeybânî tarafından nakledilen Mâlik’in *Muvatta*’ı, Sahnûn’un *Müdevvenè*’si (Mâlik’e nispet edilen), Şâfi’ nin/Rebî’in *Ümm*’ü ve Şeybânî’nin kitapları gibi en erken mezhep metinlerine bakışımızı kısıtlamamız gerekir. Aksine, önemli yeteneklerimizi hadis-âlim geleneğinin temel eserlerine uygulamalıyız: Abdürrezzâk ve İbn Ebî Şeybe’nin *Musannef*leri, Tayâlisî, Humeydî, İbn Hanbel ve Ebû Ya’lâ’nın *Müsned*’leri; *Kütüb-ü sittè*; Dârimî, İbnü’l-Cârûd, Dârekutnî, Hâkim en-Neysâbüri ve Beyhâkî’nin kanonik olmayan *sünen* türü eserleri. Bu kitapları görmezden gelmenin tehlikesi artık açık olmalıdır.[153]

⁵⁹ Kesinlikle Şâfi ve İbn Hanbel peygamber merkezli fıkıh desteklemişlerdir, fakat metin açısından bakıldığında Şâfi’ nin *el-Ümm*’ü peygamber-sonrası görüşlerle dolu iken, Ahmed b. Hanbel’in meşhur *Müsned*’i fakihlerin kullanımına elverişli biçimde tertip edilmiş ve ölümünden bir asır sonrasına kadar yazılmamıştı.

⁶⁰ Joseph Lowry, “The Legal Hermeneutics of al-Shâfi’î and Ibn Qutayba: A Reconsideration,” *Islamic Law and Society* (2004), s. 20.

⁶¹ Norman Calder, *Studies in Early Muslim Jurisprudence* (Oxford: Clarendon Press, 1993).